

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

За останні десятиліття в світі активізувалися глобалізаційні і, відповідно, інтеграційні процеси, важливу роль в яких відіграють міжнародні організації, як форма співпраці та дипломатії.

Розвиток процесів глобалізації та виходу економічної і фінансової активності на наднаціональний рівень вимагає конвергенції і єдності механізмів адміністрування виробничих, торговельних, фінансових операцій. При цьому в глобальній ієрархії вибудована інституційна вертикаль, що підтримує панування наднаціональної доцільності та здійснює тиск на національні інтереси суверенних держав. В умовах кризи ці протиріччя особливо загострюються, і здавалося б вкрай необхідні консолідація і єдність світового співтовариства для деяких держав обернулися дисбалансами, а в граничних випадках - катастрофами.

Глобалізація визначається кількома факторами:

- процесами інтернаціоналізації економічного життя: вільним поєднанням капіталів, товарів, взаємодією національних економік у господарській діяльності. Основними провідниками цього процесу є транснаціональні компанії (ТНК), міжнародні банки та інші фінансові структури;

- проблемами навколишнього середовища, які вийшли за кордони національних держав. У той же час вичерпання ресурсів і екосистем народило новий феномен «біженців довкілля» і зробило вірогідно можливим зіткнення між державами і народами за джерела прісної води, енергетичні та інші ресурси. Вирішення цих проблем вимагає координації зусиль світового співтовариства;

- проблемами безпеки перед загрозою ядерної війни, міжнародного тероризму і злочинності;

- революцією у засобах комунікацій: створенням всесвітньої сітки телебачення, Інтернету, розвитком туризму, інформаційно-культурних обмінів. Нові засоби комунікації зробили державні кордони прозорими. Наприклад, ЗМІ сформували спільний інформаційний простір і зробили надбанням світової спільноти події у будь-якому регіоні світу. Тим самим виникає можливість притягти до «суду» громадської думки будь-яку країну, що завинила, або певного політичного функціонера.

Рівень глобалізації визначається економічною взаємозалежністю країн і регіонів. Глобалізація на світовому рівні визначається економічним взаємозв'язком між країнами, який зростає та відбивається на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу та ноу-хау.

Важливим аспектом розвитку міжнародної інтеграції, що діє на противагу глобалізації, є регіоналізація – спрямовання торговельних потоків в країни, об'єднані різноманітними торговельно-економічними угодами. Найбільшим регіональним угрупованням нині є Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), на яке припадає майже 41,5% міжнародної торгівлі. На другому місці – Європейський Союз з часткою світової торгівлі 37,3%. Третю сходинку посідає північноамериканське регіональне об'єднання НАФТА (18,7% торговельного обороту світу). Південносхідноазійському регіональному угрупованню АСЕАН належить 6,8%, а латиноамериканському МЕРКОСУР – 1,5% міжнародної торгівлі. Існують проекти створення американської зони вільної торгівлі, яка об'єднуватиме 34 країни Північної та Південної Америки [12, с. 57].

Сьогодні Україна проводить виважену зовнішньополітичну діяльність. Відповідно до ст. 18 Конституції України її «зовнішньополітична діяльність спрямована на забезпечення мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства та загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права». Окрім того, відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 року [1], зовнішня політика нашої держави базується на таких *принципах*:

- суверенна рівність держав;
- повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів;
- утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави;
- невтручання у внутрішні справи держав;
- взаємовигідне співробітництво між державами;
- вирішення міжнародних спорів мирними засобами;
- повага до прав людини та її основоположних свобод;
- сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Так, міжнародна інтеграція України у світовий простір неможлива без інтеграції у міжнародні організації.

Поняття «інтеграція» походить від латинського «*integratio*», що означає «возз'єднання, заповнення», а стосовно сфери міждержавних відносин - це добровільне та взаємовигідне об'єднання окремих частин (суб'єктів) у певну самостійну цілісність (спільність), яка являє собою більшу, ніж просто арифметичну суму складових частин, адже за своїм обсягом вона є набагато змістовнішою, і дозволяє отримати такі матеріальні, інтелектуальні та інші засоби, яких жоден з учасників не мав би, діючи автономно.

Важливим аспектом міжнародної інтеграції України є інтернаціоналізація, що полягає у розширенні господарської діяльності за

межі окремої національної економіки з метою збільшення продуктивності та підвищення ефективності виробництва. Позитивними наслідками цих процесів є можливість розвивати спеціалізоване виробництво, зниження витрат на утримання контрольно-адміністративних інститутів, передусім митниць і регламентуючих відомств; негативними – підвищення уразливості фінансових систем, небезпека стагнації низки галузей національного виробництва, що може призвести до радикального погіршення умов життя, соціально-політичних ускладнень.

Для економіки України характерним є [11, с. 625]: абсолютне та співвідносне зростання інтернаціоналізованої частки виробленого та споживаного продуктів (тобто експорту та імпорту); збільшення (хоча і надто повільне) ваги та значення економічних об'єктів, які перебувають у повній або частковій власності іноземців (індикатором цього процесу слугують показники динаміки ПІІ); подальша інтеграція економіки країни в міжнародні валютно-фінансові, кредитні відносини з міжнародними та іноземними суб'єктами – державами, спеціалізованими організаціями, наприклад з ЄБРР, МВФ, СБ, Паризьким та Лондонським клубами; зростання переліку питань, які є предметом спільного розв'язання в рамках міжнародних програм соціально-економічного розвитку, а також у рамках міжнародних організацій, членом яких є Україна, – МОП, економічні структури ООН, СНД та ін.

Особливістю інтернаціоналізації за участю України є нерівномірність розподілу експортних виробництв, переважання територіально-виробничих комплексів (ТВК) і низький рівень експортної спеціалізації регіонів. Наприклад, основу експортного потенціалу України становлять східні регіони, зокрема Кривбас та Донбас, і водночас ряд західних та центральних областей України здійснюють незначний експорт продукції.

Становище України між Російською Федерацією та Європейським Союзом визначає її особливу європейську функцію: її історичні, культурні і, головне, сімейні та особисті зв'язки з Росією – з одного боку, та її польську і габсбургську спадщину – з іншого; утворює широке «перетинання множин» між Росією і Європою. Після проголошення незалежності Україною її інтеграція у європейські структури і налагодження багатосторонньої кооперації з ЄС стали її головними стратегічними пріоритетами. Європейська інтеграція є не лише фактором прискореного економічного розвитку країн ЄС, зростання їх значення в міжнародній торгівлі, валютно-фінансових відносинах, а й центром геополітичних інтересів багатьох країн.

Відповідно до Порядку денного асоціації Україна - ЄС наша країна повинна: 1) «продовжувати прогрес у встановленні повноцінної ринкової економіки, включаючи питання формування цін, контролю за державними дотаціями й побудови правового поля, що гарантує чесну конкуренцію;

2) просуватися далі в поступовому наближенні законодавчої й регуляторної бази до стандартів ЄС і забезпечити її ефективну імплементацію;
3) поліпшити інвестиційний клімат, що містить у собі прозорість, передбачуваність і спрощення держрегулювання, і застосування цих правил;
4) досягти прогрес у макроекономічній стабілізації й зростанні, а саме: - підсилити незалежність НБУ, включаючи, якщо необхідно, внесення виправлень у Закон України «Про національний банк» для приведення його у відповідність до стандартів ЄС; - реформувати систему оподаткування й пенсійну систему.

Таким чином, наявність на перспективу чіткої стратегії національної безпеки стає в цей час необхідною передумовою розвитку країни, стійка динаміка розвитку якої неможлива без чіткого бачення її ролі й місця в сучасному світі, без системної оцінки її перспективи. Проте, незважаючи на прийняття цих важливих програм і документів, в Україні досі не створено реальні передумови не тільки для вступу нашої країни в ЄС, але й для визнання її «асоційованим» членом. Щоб інтегруватися в Європейське Співтовариство, Україна повинна досягти показників, які визначені Маастрихтською угодою до країн-кандидатів: стабільність своєї грошової одиниці; зниження рівня інфляції до 2 % на рік (у 2014 р. – 25 %, 2015 – 71 72 46 %); бюджетного дефіциту до 3 % ВВП (у 2014 р. – 5 %); державного боргу - до 60 % ВВП; виробництва ВВП на душу населення - 10 тис. доларів США (у 2014 р цей показник в Україні склав 2,3 тис дол.) [3; 4; 6]. Тобто головними проблемами, які стоять перед підприємствами реального сектора економіки, є темпи зростання обсягів виробництва, продуктивності праці, конкурентоспроможності товарів, рівня заробітної плати. На вирішення цих питань повинен бути зорієнтований механізм господарювання підприємств і виробничих комплексів економіки трансформаційного періоду.

Актуальним питанням у процесі інтеграції України в європейський простір є адаптація українського законодавства до законодавства ЄС. Основним нормативним документом, який регулює процес європейської інтеграції України є Угода про партнерство і співробітництво (УПС) між Україною та ЄС (підписана 16 червня 1994 р. у Люксембурзі, діє і сьогодні).

Важливою метою підписання Угоди є перспектива створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Угода є одним із найважливіших міжнародних документів, які коли-небудь підписувала наша країна і визначає загальні принципи співробітництва у сферах торгівлі, руху капіталів, здійснення взаємних платежів, кооперування в промисловості та агропромисловому комплексі, науково-технічному співробітництві. В Угоді вказано на підтримку Євросоюзом ринкового реформування української економіки. На Україну було поширено загальну систему преференцій для країн, що розвиваються. Угода визначила порядок застосування режиму

найбільшого сприяння, а також національного режиму для європейських компаній в Україні та вітчизняних у країнах ЄС. Окрім того, Україна отримала квоти на експорт з найбільш захищених від імпорту в ЄС товарних позицій – текстилю, виробів зі сталі та ін.

Адаптація національного законодавства України до норм ЄС має важливе значення і є актуальною, так як із цим процесом пов'язане як створення правової бази для майбутньої інтеграції з ЄС, так і досягнення таких важливих для України цілей, як [9, с. 364]: - створення підґрунтя та рушійної сили правової, адміністративної та судової реформи в Україні; - наближення України до повного виконання своїх зобов'язань за УПС як етапу на шляху поступової інтеграції до Європейського Союзу; - створення стимулу для здійснення економічних реформ, підвищення конкурентоспроможності економіки та сприяння залученню іноземних інвестицій в Україну; - подальша демократизація суспільних процесів, розбудова основних принципів функціонування громадянського суспільства відповідно до європейських стандартів. - розвиток зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС, оскільки зі створенням зони вільної торгівлі для них діятимуть однакові правила; Адаптація законодавства України, а згодом і всієї правової системи - важливе завдання, що потребує значних ресурсів і часу.

На основі трактування європейської правової інтеграції як процесу об'єднання та взаємного пристосування національних правових систем можна виділити такі основні його стадії: 1) поглибленої взаємодії та узгодження засад формування міждержавної правової системи; 2) наближення національних правових систем до європейських міжнародно-правових систем шляхом попередньої адаптації внутрішньодержавного законодавства; 3) входження їх до європейських міжнародно-правових систем у межах єдиного європейського правового простору та їх остаточна правова адаптація⁷. Складовою правової інтеграції є правова адаптація. Взагалі адаптація (від лат. – *adaptatio*) – це пристосування тих чи інших явищ до навколишнього середовища, умов існування; зміна їхньої форми чи змісту під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників [15].

Отже, правова адаптація має важливе значення не тільки для ефективності інтеграційних процесів, але й для досягнення взаємоузгоджених відносин у межах єдиного правового поля. Для удосконалення цих процесів неабияку роль відіграє правильне застосування відповідних інтеграційних способів. Ефективність процесу адаптації законодавства значною мірою залежить від розробки та запровадження системи дієвого інституційного механізму. Протягом минулих років в Україні вже створено певне інституційне підґрунтя для здійснення процесу адаптації, у якому сьогодні задіяні органи виконавчої й законодавчої влади та

спеціальні органи. Чим складніша система, тим більшою є потреба у створенні ефективного адаптаційного механізму, який би забезпечував усунення розбіжностей та досягнення інтеграційних цілей. Водночас можливості нормативно-правової адаптації обмежені національними особливостями правового розвитку, які формуються в ході історичного розвитку національної правової системи. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це поетапне прийняття та впровадження нашою країною нормативно-правових актів, розроблених з урахуванням законодавства ЄС. Адаптація проводиться для забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, які випливають з Угоди про партнерство і співпрацю, розвитку національного законодавства у напрямі його наближення до законодавства ЄС і забезпечення високого рівня підготовки в Україні законодавчих актів, створення правової бази для її інтеграції в ЄС.

Угода про асоціацію передбачає, що до кінця 2025 року Україна має наблизити своє законодавство до законодавства ЄС та імплементувати (транспонувати) в своє законодавство положення більше ніж півсотні директив, регламентів та рішень, а також розробити порядок та процедуру їхнього втілення в життя. Звичайно, що мова йде про поступову імплементацію, і кожен документ має свої строки та вимоги щодо форми такої імплементації.

У період за 2014 – I півріччя 2016 року Україна мала адаптувати національне законодавство у чотирьох сферах, що становлять сукупно 15 нормативних актів ЄС:

- енергетика – 8 зобов'язань
- транспорт – 3 зобов'язання
- довкілля – 1 зобов'язання
- громадське здоров'я – 3 зобов'язання.

Найбільш успішною адаптація законодавства виявилась у сфері енергетики, а саме в секторі газу. Проте наразі ми не можемо ці зобов'язання вважати повністю адаптованими, адже робота ще не завершена. У сфері транспорту розроблені проекти законів, проте вони досі не прийняті Верховною Радою України. У сфері громадського здоров'я прийнято 2 накази, але вони не враховують останніх змін в законодавстві ЄС. У сфері охорони природи майже нічого не зроблено. Відповідно, враховуючи дані обставини Україна повною мірою не виконала жодного зобов'язання, досі ведеться робота.

Окрім підписання Угоди, реалізація завдань євро-інтеграційної стратегії України передбачає здійснення таких заходів [13, с. 300-301]:

- приведення законодавства України відповідно до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах;

- здійснення переговорного процесу щодо: - залучення України до участі в галузевих програмах ЄС (у сферах транспорту, енергетики, розвитку міського господарства, сільського господарства, охорони здоров'я, освіти та ін.); - проведення відповідних інституційних змін за аналогією з країнами, що приєдналися до ЄС, для запровадження нових інструментів у сфері технічної допомоги та підвищення ефективності реалізації програм та проектів технічної допомоги з боку ЄС;

- інтеграція інфраструктурних мереж України в європейські, зокрема енергетичні, транспортні та телекомунікаційні;

- виконання процедур, необхідних для набуття чинності нового формату відносин Україна – ЄС. Новий статус дозволить Україні бути краще інформованою щодо внутрішніх перетворень у Євросоюзі, брати неформальну участь у переговорах, отримувати легший та більший доступ до фінансових ресурсів ЄС;

- повне виконання Україною зобов'язань за укладеними міжнародними угодами та досягнення копенгагенських критеріїв членства в Євросоюзі. Євросоюз закликає Україну посилити заходи, спрямовані на побудову функціонуючої ринкової економіки шляхом потужніших структурних, економічних та адміністративних реформ у рамках комплексної програми реформування, узгодженої з МВФ.

Часто побічним ефектом інституційних перетворень стає руйнування родючого інституційного шару - деформуються інститути, що відповідають за інноваційну здатність суспільства. Очевидно, що європейські інтеграційні принципи та механізми їх реалізації спрямовані на посилення координуючого впливу при нівелюванні інституційних особливостей національних держав, що активно виходять на поверхню в кризових умовах. Такий підхід у довгостроковій перспективі є вкрай ризиковим в першу чергу для самого Європейського Союзу, оскільки може призвести до посилення інституційних дисбалансів, що викликають явне бажання країн-учасниць, скажімо Греції, щодо повернення до позаблокового існування, що безумовно послаблює геополітичний статус ЄС і формує основи майбутніх економічних дисбалансів.

Говорячи відверто, суперечливим в інституціональному контексті для України є і вектор інтеграції в Митний союз, оскільки інституціональна ефективність в державах МС залишає бажати кращого. У той же час при прийнятті відповідних рішень важливо керуватися аргументом, наскільки Україна зможе реалізувати комплементарний характер інтеграції при виборі ЄС чи МС, інакше кажучи, наскільки Україна збереже свою системну цілісність і слабку, але все ж ідентичність.

Серйозною спробою визначити своє місце в глобальній системі координат стало для України формування Угоди про Єдиний економічний

простір (ЄЄП) між Росією, Білорусією, Україною й Казахстаном, підписане 19 вересня 2003 р. в Ялті президентами цих країн і ратифіковане у Верховній Раді 20 квітня 2004 р. В Угоді про формування ЄЄП було передбачено трирівневу інтеграцію країн-учасниць: 1) створення зони вільної торгівлі з установленням кожною країною-учасницею своїх ставок імпорتنних мит для третіх країн; 2) створення Митного союзу з установленням єдиного для всіх учасників митного тарифу; 3) створення наднаціонального органу управління, що збирає і розподіляє надходження від мита між країнами. Російська Федерація, Білорусь і Казахстан вкладають у поняття ЄЄП практично формування союзної країни з наднаціональними органами управління й навіть загальною валютою. На їхню думку, ЄЄП передбачає єдиний простір, що поєднує митні території країн-учасниць, де функціонують єдині механізми регулювання економік, що базуються на єдиних принципах, проводиться загальна податкова, грошово-кредитна, валютно-фінансова і єдина зовнішньоекономічна політика.

Однак, участь в ЄЄП не вирішує жодної із зовнішньоекономічних проблем України. Окрім того, економіка двох потенційних членів ЄЄП - Росії та Казахстану - має певну сировинну спрямованість - насамперед нафта і газ, які домінують в експорті цих країн. Саме на ці сировинні комплекси припадає значна частка інвестицій. Розвиток російської економіки на 3/4 забезпечується нафтогазовим комплексом. Тому саме сировинна одностороння направленість економік Росії та Казахстану визначає економічну політику ЄЄП, що орієнтована, насамперед, на безкоштовне транспортування російських і казахських енергоносіїв у Європу через території України та Білорусі й використання їхніх нафтопереробних потужностей. Отже, у найкращому разі йтиметься про використання українського виробничого потенціалу для обслуговування російської видобувної та оборонної промисловості, але не про зміцнення досягнень української економіки, спрямованих на підвищення рівня життя її громадян. По суті ЄЄП мало чим відрізняється від ЄврАзЕС, у рамках якого вже створений Митний союз. Досвід існування ЄврАзЕС показав, що експорт Росії в інші країни, що є членами цієї організації, суттєво зріс, у той час як імпорт у Росію із цих країн знизився. Створення єдиного Митного союзу із загальним митним тарифом, до якого могла долучитися Україна, передбачає також єдність органів управління, зокрема, управління митними службами, обмеження національного економічного суверенітету, уніфікацію зовнішньоекономічних законодавчо-правових систем, цінової політики, валютного, експортно-імпортного контролю, ідентичність тарифно-нетарифної регламентації, включаючи створення єдиного зовнішнього тарифу. Мова йде про такий ступінь інтеграції, який передбачає узгодженість дій третіх країн, а також запровадження в межах нового регіонального

утворення спільної валюти та регулюючого наднаціонального органу ЄЄП. У цьому аспекті некоректними є порівняння запропонованих принципів формування Митного Союзу з принципами Євросоюзу.

В ЄС (незважаючи на особливий вплив в ньому Німеччини) не домінує якась одна держава, яка перевищувала б у декілька разів решту членів об'єднання за рівнем ВВП та чисельністю населення. У випадку з Митним союзом у рамках ЄЄП рівень ВВП Росії у 8 разів перевищує ВВП України, у 13 разів – ВВП Казахстану, у 25 – ВВП Білорусі. Також ЄС не є наступницею імперії, вихідці з якої – новоутворені держави – зберігають справедливий побоювання щодо можливості відтворення в новій формі «інтеграції» імперського диктату [13, с. 28]. Крім цього, якщо зближення країн ЄС здійснювалося на основі реального поглиблення їхньої демократизації, то інтеграційні процеси в межах ЄЄП несуть у собі загрозу реставрації принципів тоталітаризму, зміцнення влади та власності, консервації олігархічних структур.

Крім того, варто враховувати, що основні положення Угоди про Митний союз суперечать чинному законодавству України, у тому числі Декларації «Про державний суверенітет України», Конституції України, Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Закону України «Про міжнародні договори», Митному кодексу України та багатьом іншим законодавчим актам. Країнами Митного Союзу вже обговорювалися захисні заходи проти України, Грузії та Молдови у зв'язку з Угодою про вільну торгівлю з ЄС. Але Білорусь і Казахстан не підтримали їх, оскільки, на відміну від Росії, у них більш диверсифікована взаємна торгівля з Україною. З 1 січня 2016 р. Росія планувала введення ембарго на постачання українських товарів на свій внутрішній ринок у зв'язку з набранням чинності Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. З 1 січня 2015 р. набув чинності Договір про створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) – держав Митного союзу та Єдиного економічного простору (у складі Росії, Білорусі, Казахстану та Вірменії).

Для обґрунтування інтеграційних перспектив України було проведено дослідження інституціональних просторів країн ЄС, Митного союзу і України на основі методики Світового банку Worldwide Governance Indicators [15], введеної в науковий обіг в 1996 році. Вона передбачає оцінку інституційної ефективності країн за наступними критеріями: захист прав громадян та підзвітність держави, ефективність державного управління, політична стабільність і відсутність насильства, якість регуляторної політики, якість правових інститутів, антикорупційний контроль. Використовувані в аналізі дані представляють собою статистичні узагальнення опитувань дослідницьких наукових центрів, фірм, приватних

осіб, агентств, неурядових організацій, а також інших організацій громадського сектору.

На основі результатів кожного з проведених обстежень складаються індивідуальні індикатори, які потім агрегуються в 6 зведених індексів, за якими проводиться ранжирування ефективності інститутів, значення яких коливається від -2,5 (найгірший показник) до 2,5 (кращий показник) [15]. При оцінці динаміки інституційної ефективності країн ЄС приймалися до уваги різні етапи приєднання до інтеграційного об'єднання, а отже і різна тривалість інституційної адаптації кожної країни. У цьому контексті в загальному процесі інтеграції ми виділяємо шість хвиль. Перша хвиля - Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди (1957 р.). Друга хвиля - Великобританія, Ірландія, Данія (1973 р.). Третя - Греція, Іспанія, Португалія (1981 р., 1986 р.). Четверта - Австрія, Фінляндія, Швеція (1995 р.). П'ята - Кіпр, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія (2004 р.). Шоста - Румунія, Болгарія (2007 р.). (Хорватія, яка приєдналася до ЄС в 2013 році, не враховується в аналізі, адже поки немає даних щодо її постінтеграційної інституційної динаміки).

Окрім того, одним з основних показників економічного розвитку країн і відповідно рівня їх міжнародної інтеграції, є питання економічної безпеки, яка забезпечує стабільний щорічний приріст ВВП і зацікавленість інших країн у налагодженні відповідних торговельних та фінансових зв'язків з даною країною. На жаль, на сьогодні в Україні не створено цілісної системи організації економічної безпеки держави, недосконалою є її нормативно-правова база. На законодавчому рівні перелік загроз економічній безпеці, сформульований у Законі «Про основи національної безпеки України», прийнятим у червні 2003 року. Однак до цього часу не затверджено проект Стратегії забезпечення економічної безпеки України, який розроблено Кабінетом Міністрів і не розпочато роботу над Національною програмою економічної безпеки. Як наслідок, впродовж тривалого часу економічна політика в державі здійснювалася без урахування існуючих загроз економічній безпеці, необхідних експертних оцінок та відповідного моніторингу.

Основними загрозами економічній безпеці України є:

1. В інституційному аспекті – неефективність гілок влади: суперечність чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку, зокрема ринкової трансформації економіки, утвердження ефективного конкурентного середовища, незбалансованість кадрового потенціалу, нероздільність відносин бізнесу та влади за домінуванням останньої [9, с. 428-429].

2. У соціальній сфері – у декілька разів занижена вартість робочої сили – одного із основних виробничих ресурсів. За роки реформ в Україні

життєвий рівень знизився в 10-12 разів. За даними ООН, Україна опинилася на 139 місці із 160 країн світу. Стандарт життя як показник співвідношення багатств 10% найбагатшої частини населення до багатства такої чисельності бідного населення (коефіцієнт Джіні) в Євросоюзі складає 6:1, а в Україні – 20/40:1. Мінімальний рівень погодинної зарплати в ЄС складає 3 дол., в Україні – 0,99 дол. Зарплата українського вчителя складає 100 доларів у місяць, тоді як зарплатня вчителя в країнах ЄС 1000-2000 євро [9].

3. У фінансовій сфері - низький рівень капіталізації українських банків не відповідає вимогам політики зростання та структурно-інноваційній перебудові національної економіки. За роки незалежності з України в офшори було виведено 167 млрд. дол. (300 млн. дол. щомісячно).

4. Тінізація та корумпованість української економіки, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Частка тіньової економіки від офіційного ВВП в Україні становить 40,6 % (для порівняння: в Албанії - 32,9 %, у Замбії - 38,4 %). За рівнем корупції Україна у 2014 р. знаходилася на 142 місці з 175 країн (в оточенні Уганди і Коморських островів) [14]. При цьому найбільш корумпованими вважаються саме ті інститути влади, які покликані боротися з корупцією: суди (87%) та правоохоронні органи (84%).

5. Структурні диспропорції - залежність національної економіки від імпорту, нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості, критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, АПК, системах життєзабезпечення, а також неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та відсутність активної державної політики енергозбереження, загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України [9, с. 430].

Якщо в 1991 р. частка металургії у ВВП України складала 25,6 %, то у 2014 р. – вже 33 %. І поки така ситуація зберігається, ризики металургів стають ризиками всієї економіки (до початку військового конфлікту на сході країни внесок Донецької та Луганської областей у ВВП України становив близько 25 %). Низький технологічний рівень виробництва: 47,9 % сталі виплавляється мартенівським способом (у світі – 2,5 %); частка електроплавлення складає 4 % (у світі – 40 %); середня глибина розробок вугілля, що коксується, перевищує 720 м, глибина переробки нафти на українських НПЗ складає 46-60 % (у світі – 153 138 перевищує 90 %); з 50 тисяч зернозбиральних комбайнів 30 тисяч – застарілі «Ниви» [10].

Незважаючи на те, що з 1991 до 2013 р. енергомісткість виробництва скоротилася з 0,8 кг умовного палива на 1 долар ВВП до 0,55 кг усл. топлива

на 1 дол., у Росії цей параметр становить 0,44 кг у.т., Чехії - 0,22, Польщі - 0,19, Німеччині - 0,15 [7]; альтернативна енергетика в Україні складає 0,79 % від спільного обсягу споживання енергії (в Білорусі – 12 %, Фінляндії – 26 %); Частка імпорту газу з одного джерела (монозалежність) сягала 70-75%, у той час коли максимально допустиме значення у світовій практиці складає тільки 30%. У 2015 р. ця залежність знизилась до 40%.

6. Недосконалість системи інноваційного розвитку. Усього 13,5% підприємств ведуть роботи з інноваційного оновлення виробництва (тоді як у 1990 р їх було 36 %), що нижче допустимого значення (25 %) і набагато нижче аналогічного показника розвинених країн (70-80 %). Порівняно з 1991 р кількість винахідників і раціоналізаторів в Україні скоротилася більш ніж у 20 разів. За даними ЮНЕСКО, в Україні загальний рівень фінансування наукової і науково-технічної діяльності в розрахунку на одного науковця приблизно в шість разів нижчий, ніж у США та Німеччині, у п'ять разів - Японії та в 1,3 раза - ніж у Росії. Фінансування науки (у % ВВП) протягом 2000-2015 рр. знизилася з 1,16 % до 0,2 % [15] (причому в Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність" зазначено, що обсяг фінансування науки повинен бути на рівні не менше 1,7 % ВВП) [2].

7. Високий рівень фізичного зносу основних фондів та виробничої інфраструктури: у металургійній промисловості – 65 %, у вугільній промисловості – 80 %; усі діючі НПЗ були побудовані ще в радянські часи; в АПК – 60-90 % техніки, яка залишається в експлуатації, уже відпрацювала 1-2 амортизаційних терміни; майже третина устаткування на цукрових заводах знаходиться в експлуатації понад 20 років; сироварне устаткування зношене на 90-95 %; 14% залізничних мостів знаходяться в незадовільному стані, 46 % – не відповідають правилам експлуатації [10].

Загалом, враховуючи останні дані щодо інституційної динаміки в країнах ЄС [8], можна зробити висновок, що приєднання України до європейського інституційного простору не приведе до вирівнювання інституційного розвитку, в той же час може створити ризики стабільності соціоінституційного середовища країни з наступних причин.

Інституційний простір Європейського Союзу є сегментованим. Поряд з інституційно високорозвиненими країнами (Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди, Люксембург), існують й інституційно депресивні держави. Причому, серед країн з низькою інституційною ефективністю є як такі, що мали не багато часу для інституційної адаптації (Румунія, Болгарія, що приєдналися в 2007р.), так і такі, що стояли в авангарді інтеграційних процесів в Європі (Італія), або приєдналися в 80-ті рр. (Греція, Іспанія, Португалія). Таким чином, можна стверджувати, що не існує загального європейського рівня інституційної ефективності, на який могла б

орієнтуватися Україна в процесі інтеграції до ЄС, оскільки цей рівень значно відрізняється в різних державах - членах ЄС.

Існує тенденція до зниження інституційної ефективності в країнах ЄС. Це стосується як країн, що складають ядро європейської інтеграції (Німеччина і Франція), так і інших країн. У Німеччині знижується ефективність державного управління, захист прав громадян та підзвітність держави, ефективність антикорупційного контролю, правових інститутів. У Франції зменшується ефективність державного управління, захисту прав громадян та підзвітність держави. Коливальні, загалом спадні, тенденції ефективності інститутів захисту прав громадян та підзвітності держави, окрім Німеччини і Франції, в сучасних умовах демонструють також Великобританія, Ірландія, Італія, Греція, Іспанія, Португалія, Естонія, Угорщина, Литва, Латвія, Болгарія, Румунія. За останніми даними в 17-ти країнах зменшився індекс захисту прав громадян та підзвітності держави, в 14-ти країнах знизився індекс ефективності державного управління, в 8 країнах спостерігається зниження ефективності антикорупційного контролю, в 20-ти країнах зменшилася якість регуляторної політики, в 12-ти країнах погіршилася якість інститутів в контексті забезпечення політичної стабільності, в 13 країнах зменшилася якість правових інститутів. Країни ЄС, які за всіма показниками інституційної ефективності займають перші місця (Фінляндія, Швеція), належать до групи країн четвертої хвилі інтеграції до ЄС (1995 р.) і досягли високої інституційної ефективності в позаблоковому статусі. Ці країни мають стабільно високі показники, а для деяких індикаторів їх інституційної ефективності характерні висхідні тенденції. При цьому серед країн 5-ої і 6-ої хвиль об'єднання є достатня кількість країн, які досягли максимальної якості інститутів до інтеграції, в той же час протягом перебування в ЄС цим країнам так і не вдалося вийти на рівень максимальної ефективності. Таким чином, інтеграція в ЄС не обов'язково є чинником зростання інституційної ефективності, оскільки країни з сильними інститутами зберігають і примножують якість своїх інститутів, а країни зі слабкими інститутами не демонструють такої залежності [16].

Показовим прикладом інституційної адаптації країни зі слабкими інститутами в статусі країни-учасниці ЄС є Болгарія, яка з 2009 року по більшості показників інституційної ефективності (крім ефективності антикорупційного контролю) демонструє спадні тенденції. Тому для України як країни з слабкими інститутами також існують значні ризики, пов'язані, з одного боку, з тим, що вона не підвищить якості свого інституційного середовища, в той же час може розбалансувати свій соціоінституційний простір, який сьогодні перебуває у стані певної хиткої, але стабільності.

Наведена інституційна динаміка дає підстави охарактеризувати стратегічні тенденції інституційного розвитку країн Митного союзу як невизначені, при цьому показники інституційної ефективності в основному знаходяться на низькому рівні в порівнянні з європейським. Росія, як центр інтеграції на пострадянському просторі, не знаходиться в авангарді інституційної якості. За рівнем політичної стабільності та ефективності антикорупційного контролю її показники є найнижчими серед країн МС, за якістю правових інститутів та ефективності регуляторної політики її випереджає Казахстан. У контексті загальної ефективності інституціонального середовища Україна знаходиться приблизно на рівні Росії, Казахстану та за деякими показниками на рівні Білорусі. Втім за останні роки в її інституціональному розвитку намітилися певні позитивні тенденції, зокрема, в контексті захисту прав громадян та підзвітності держави. Ці позитивні тенденції в умовах загальної інституційної слабкості українського суспільного середовища можуть бути втрачені при отриманні Україною статусу країни-учасниці будь-якого інтеграційного об'єднання, в тому числі і МС. У той же час, беручи до уваги кардинально протилежні рівні розвитку інституційного середовища в ЄС і в країнах МС, усвідомлюючи схожість причин інституційної неефективності в країнах МС і в Україні, викликані неподоланим в інституціональному контексті перехідним станом, спираючись на комплементарний підхід, спрямований на досягнення синергетичного ефекту взаємодії при збереженні цілісності і самостійності систем, можна припустити, що в інституціональному контексті більш ефективною в порівнянні з асоціацією з ЄС може стати інтеграція України в МС. При цьому цілком реальною перспективою може стати розробка і реалізація спільної інституційної модернізації Росії і України за умови створення наднаціонального рівня права, враховуючи інтереси і досвід усіх сторін. Проблема та Росії і України полягає в тому, що хитку рівновагу інституційного середовища в країнах досягнуто за рахунок реалізації моделі «державно-олігархічного капіталізму» (ДОК). При цьому саме вона є базовою умовою можливої ефективної взаємодії, одночасно будучи причиною небажання України активно взаємодіяти з Росією через не досягнутий наднаціональний баланс в системах регуляторної політики та захисту прав власності. Модель «державно-олігархічного капіталізму» - це модель замкнутого циклу влади, що не допускає впливу ззовні, тому асоціація з Європою в інституціональному контексті буде довго підточувати інституційний баланс в Україні, до його повного руйнування, при цьому глибинні ціннісні основи будуть поступово втрачатися, а отже - буде втрачатися інноваційна здатність суспільства. У той же час реалізація подібної економіко-інституційної моделі в Росії і Україні свідчить про глибинну єдність соціоінституційних підстав, на яких будується економічна

взаємодія в державах, при цьому важливо, що соціокультурні особливості російського та українського народу не ідентичні, але взаємодоповнюювані під егідою єдиної християнської традиції, що не раз в історії виступало фактором модернізаційних процесів і ефективних спільно прийнятих рішень в умовах кризових ситуацій [8]. Важливо в сучасній моделі ДОК бачити не тільки зосередження неефективних механізмів організації економічних процесів, а суттєву перевагу економіко-інституційної подібності Росії та України, що при ефективній взаємодії на наднаціональному рівні дає шанс на інституційну модернізацію, оскільки будь-який інтеграційний процес вимагає наднаціональної інституційної формотворчості і приводить до неминучої ендегенної інституційної модернізації. Важливо, щоб інтеграційні процеси супроводжувалися ефективним захистом прав власності та взаємовигідною регуляторною політикою на наднаціональному рівні.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010, № 40, ст. 527. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
2. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>
3. Валовий внутрішній продукт України // Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : index.minfin.com.ua.
4. Виконання державного бюджету України // Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : index.minfin.com.ua.
5. Держава на фінансування науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://112.ua/obshchestvo/gosudarstvo-nafinansirovanie-nauki-v-2015-g-vydelit-0-2-vvp-minobrazovaniya-185881.html>
6. Державний борг України // Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : index.minfin.com.ua.
7. Енергоємність української економіки – найвища в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.capital.ua/ru/publication/19016-energoemkost-ukrainskoyekonomiki-samaya-vysokaya-v-evrope-industriya-khochetmodernizirovatsya>
8. Інтеграційні перспективи України в контексті інституційної ефективності в країнах Європейського Союзу та Митного Союзу [Електронний ресурс] [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/2\(73\)/uazt_2014_2_3.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/2(73)/uazt_2014_2_3.pdf)
9. Кухарська Н. О. Міжнародна економічна діяльність України: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. О. Кухарська, С. К. Харічков. – Одесей, 2006. – 456 с.
10. Кухарська Н. О. Проблеми і перспективи розвитку базових виробництв України в умовах реформування економіки / Н. О. Кухарська // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – С. 1195-1201.
11. Новицький В. С. Міжнародна економічна діяльність України : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. С. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
12. Світова економіка: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / А. С. Філіпенко та ін. – К. : Либідь, 2000. – 582 с.

13. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004- 2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / [Гальчинський А. С., Геєць В. М. та ін. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
14. Україна залишається в клубі найбільш корумпованих країн світу - Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zn.ua/UKRAINE/ukraina-ostaetsya-v-klube-samyhkorumpirovannyh-stran-mira-transparency-international-160679.html>
15. Юридична енциклопедія / Ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1 : А-Г. – [Б. м.] : [б.в.], 1998. – С. 155.
16. Worldwide Governance Indicators - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>.